

TRABLUSŞAM MEVLEVİHANESİ

Prof. Dr. Erika GLASSEN

Bu yılın Eylül ayında Beyrut'tan Trablusşam'a gittim ve oradaki eskiden meşhur mevlevihanenin acıklı halini gördüm. Bu, benim için Mevlevihanein tarihçesini ve son şeyhlerinin durumu araştırmama sebep oldu. Maalesef Frederick de Jong'un aynı konu üzerine makalesinden o zaman haberim yoktu. Aynı kaynaklarından faydalandığı için ben yalnız belirli bir görüşümü vermeğe çalışacağım. (Belirli bir boyutu vurgulamakla yetinebilirim.)

1. Tekyenin kuruluşu ve çevresi

Arapça yazan İbn Mahâsin (1643 te ölmüş) onyedinci asır başında Dımışk'tan Trablusşam'a gitmiş ve bu yolculuk üzerine bir kitap yazmıştır. Mevlevi zaviyesinin kuruluş târihi 1618/9 olarak veriyor. Ona göre tekyenin kurucusu Trablus'daki Osmanlı bir görevlisi olan Şamşumcî (?) 'Alî isimli bir zattı. Şamcumcî 'Alî, Mevlevi zaviyesi için İbn Mahâsine göre *al-hizânat al-'âmira*'dan bir gelir kaynağı sağlamış. Şamşumcî 'Alî, mevlevi zaviyesinin inşası için Trablusşam'ın en güzel yerini seçti.

Mevlevi tekyelerinin genellikle şehir dışında ve büyük bir bahçenin içinde kurulduğuna dikkat çeken Gölpınarlısının tespitine Trablusşam tekyesinin durumu uygun düşüyor. Mevlevihane Abû 'Alî nehriinin kenarında meyve ağaçları arasında bulunmaktaydı. Yüzyıllar boyunca bütün Trablusşam ziyaretçileri tekyenin mevkinin övdü ve uzun uzun methettiler.

Eyliya Çelebi de 1672 Şam yolculuğunda Trablusşam'da o zamanda yedi tekye bulunduğunu söyledikten sonra devam eder: *Amma cümleden mamur ve havadar ve binayı lâtif ve teferrüçgâh ve mesiregâh kal'anın ardı şarkisinde şehir içinden cereyan eden şehri (nehri) Gumezzanın kenarında bir mürtefi yerde tekeyi hazreti Mevlâna yani melevihane bağı iremin içinde limon ve turunc ve gül gülistan bülbüldestanlı yerde bir hoşhava ve hoşbina mevlevihanei ra'nadır* (9. Band, İstanbul 1935, s. 409/10).

'Abd al-Ganî an-Nâbulusî (1731'de ölmüş) iki defa şehrin ulema ve dervişlerini ziyaret etmek için Trablusşama gitmişti. O, 1700 yılında tekyenin binasını ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. O zaman tekyede münif ve mürtefi' yerler vardı. Hususiyle üç ayrı aydınlık ve güzel oturma odasını (mak'ad) ve geniş yüksek kubbeli tavanı sütunlara dayanan bir semahaneyi anlatır. Nehirden 18 embubeleden binadaki beyaz mermerden fiskeyelere su geliyormuş.

Sonuçta Nâbulusî şiirleriyle Mevlevihaneyi ve güzel yeşil çevresini çok övdü.

2. Osmanlı İmparatorluğunun Arap vilayetlerinde bir Mevlevihane

Trablusşam Mevlevihanesi 1619'da yeni Osmanlıların Şam fethinden yüz yıl sonra kurulmuş. Kurucusu Osmanlı devletinin bir görevlisiydi ve tekyenin vakfı resmi hazineden verilmişti.

İbn Mahâsin'in görüştüğü Trablusdaki ilk Mevlevilerin isimleri Rûmdan geldiklerine işaret etmektedir. O yazar, tekyenin kuruluşundan az sonra iki Mevleviyle tanıştı. Birisi Fidâyi Dede al-'Antabîydi. Onun Türkçe bir Divanı varmış ve Ferid üddin 'Attarın Mantuk üttayr mesnevisini Türkçeye (Osmanlıcaya) çevirmişti. Trablusşam'daki bu mevlevî tarafından 17 yy'ın başında Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş eser, 1857'de İstanbul'da taş basma hânesinde basılmıştır ve Gölpınarlıya göre muvaffak olmuş bir tercemedir.

Fidâyi Dede Trablusşamda Türk dilinde yaygın olan Arabça sözlerini manzume şeklinde toplamıştır.

Demek ki Osmanlı İmparatorluğunda Arap eyaletlerinin Mevlevihanesi kültür köprüsü olarak bir işlevi vardı. Araplar arasından çok az Farsça bilen var. Arap Mevlevileri ve muhipleri ancak Türk dili vasıtasıyla İranlı tasavvuf edebiyatını öğrenebiliyordu. Osmanlı ulema ve sufileri ise genellikle Farsça biliyor. İbn Mahâsin ve Evliya Çelebi Trablusşam'da güzel sesli Mesneviyan olan bir Mevlevi şeyhinden söz ediyor. Onun Mesneviyi Farsça veya Türkçe olarak okuduğunu kesinlikle bilmiyor. Amma her neyse on yedinci yüzyılda Trablusşam'da Osmanlı tesiri altında kalan bir ilmî ve edebî hayat vardı.

Arapça dilinde tek Mesnevi şerhi ilk olarak 1872 Bulak'ta basılmıştır. Gölpınarlı'ya göre şârihi, Trabluslu Çengi Yûsuf Dede (öldü 1669) di. O Beşiktaş Mevlevi zaviyesinde Ankaravî Şerhinin bazı yerlerini hulâsa ederek Arapçaya çevirmiştir.

1966 Beyrutta basılan Mesnevi'nin Arapça tercemesinin önsözünde tercümanı Kafafî o eski şerhini zikretmektedir. Şârih Yûsuf, Şam'daki Mevlevilerin Türkçe olan Mesnevi şerhini çok zor anlayabilip Arapça tercemesini istediğini söylüyor.

Kafafiye göre şârih Yûsuf Dede 19'uncu asrında yaşamış.

Nâbulusî 1700 yılın Eylül ayında Trablusşam'ın ulema ve dervişlerini görmek için Dımışk'tan Trablusşama gitti. Mevlevi tekyesine ziyareti Trablus hakkında yazdıklarında geniş yer tutuyor. Onu tekyeye davet edip götürülen Osmanlı resmi görevlileriydi. Onun tekyede katıldığı meclislerde Mesnevi okunup okunmadığı bilinmiyor. Fakat ilmî ve edebî tartışmalar ve kulağa hoş gelen nağmelerden bahsediyor. Bir eylül akşamı tekyede onunla Trablus'lu ulema ve dervişleri hanefî mezhebinin bir tarihçesi üzerine tartıştılar. Sonra toplantıda sevinç kadehini kaldırmış. Nâbulusî de Mevleviyeyi iki metheden kasıyedi söylemiş.

Nâbulusî'nin Mevleviyesini müdafaa eden bir eseri de var. Müstakimzade onu Türkçeye çevirip şerhetmiş.

Nâbulusî'nin kendisinin Kadirî olduğu halde Mevlevilerle çok iyi münasebetleri varmış. Hanefî mezhebine geçmişden babası gibi o, her zaman Osmanlı devletinin çok sadık bir tabiisi idi.

Bana öyle geliyor ki Trablusşamdaki Mevleviler Osmanlı devletinin çöküşüne kadar sonraki yüzyıllarda her zaman Osmanlılara sadık ve hanefî mezhebine bağlı kalmışlardır.

Trablusşamdaki Mevlevi şeyhi ailesinin şecere hikayesini vermem lazım değil çünkü de Jong bunu Durnaiqa'nın Arapça yazılmış makalesinden alıp İngilizcede olarak anlatmaktadır.

Ben sadece Trablusşamdaki son Mevlevi şeyhlerin Osmanlılara ve Türklere sadık tutumu hakkında malumâtları Durnaiqa'nın makalesinden alarak açıklamaya çalışacağım. Şeyh Şafik (1931'de ölmüş) mahalli politika sahnesinde faaliyet gösteren bir insan idi. O, Tal'at Paşaya bağlı ve İttihat ve Terakkiler çevrelerinin dostuydu. Osmanlı devletine şartsız sadık ve halifelîğe bağlı kalmış Trabluslu tanzimatçısı Huseyn al-Gisrin yakın dostuydu.

Şeyh Şafik'in zamanında tekyenin manzûlunda (manzûl - toplantı yeri) Trablus'un çok farklı çevrelerinden insanlar bir araya gelerek ve görüşmek imkânına sahipti. Dinî bakımdan güzel sesiyle meşhur ve büyük saygı gören bir şahsiyet idi. Muhtemelen de Jong tarafından anlatılan, Muhammed Raşid Ridanın katıldığı sema toplantısı Şeyh Şafik'in zamanında yapılmıştır.

Şeyh Şafiq Fransız mandası zamanını yaşamış ve cesaretle Müslimleri müdafaa etmiş. Yolculuklarında başka şehirlerdeki Mevlevihaneleri ile ilişki de kurmuş. Türkiye

Cumhuriyeti'nde tekyeleri kapandıktan sonra bile Trablus'da Mevlevi ananeleri muntazam sema ayinleriyle devam ettirmiş.

Halepte'ki tekye Konya tekyesi kapandıktan sonra Mevlevilerin merkezi oldu. Trabluslu Şeyhler Halep çelebisıyla iyi münasebetleri kurdu.

Trablus'lu Mevlevilerin son büyük şahsiyeti Şeyh Anvar idi. O, Trablus tekyesinin şeyhliğine Halepli Bâqir çelebi tarafından Fransız mandası komiseriyle anlaşarak tayin olundu. Şeyh Anvar zamanında tekyenin manzûlu bir medreseye dönüştürüldü. Cuma günleri öğle namazından sonra her zümreden Trablus halkı Mevlevi tekyesinde toplanıp dinî ve dünyavî meseleleri tartışıyor.

1948 yılında Şeyh Anvar İngiliz Amiral Julian Huxley'nin Trablus ziyaretini kutlamak üzerine Trablusşamdaki Mevlevihanenin tarihinde son büyük sema ayinini tertip etti. Şeyh Anvarın İngilizlerin Filistin'de Zionistleri desteklemesini Huxley ile görüşürken kınadığı söyleniyor.

Şeyh Anvar Arapların Osmanlı İmparatorluğuna isyanı karşı cephe almış, Osmanlıların halifeliklerinden yana tavır koymuş.

Halep'teki Bâqir Çelebinin ölümünden sonra Suriye hükümeti onun halefini Türk soyun'dan olduğu için tasdik etmek istemedi. Şeyh Anvar Suriye hükümetinin kararına karşı Halepte nümayişler organize etmiş. Önce muvaffak oldu ama sonra Suriye hükümet bütün Türk tesirinin kökünü kazmak için Dımışk Mevlevihanesinin Arap şeyhini Mevlevilerinin başına tayin etti.

Hayatının son yıllar'ında Şeyh Anvar hayal kırıklığına uğramış ve dünyadan el çekmiş bir halde yaşadı.

Ölümünden (1383/1964) önce bile kendisi ben son Trabluslu Mevlevi şeyhiyim diye tahminde bulunmuştu. Bu söz de doğru çıktı. Sema ayinleri hiç düzenlenmedi ve tekye yavaş yavaş bakımsız hale düştü. Tekyenin müştemilâtında Mevlevi şeyhi ailesine mensup kişiler oturuyordu.

Lübnan iç savaşı esnasında 1985/87 de tekye hemen hemen tamamen tahrip edildi. Fakat çok daha önce bile nehir yatağını kanallaştırma ve düzeltme çalışmaları ile dağ eteğinde apartmanlaşma, metihler dizilmiş, şiirin çevreyi bozmuştur. Ben bu tekyenin acıklı halini gösteren bir kaç resim çektim onları gösterebilirim.

Binanın ayakta duran küçük bir kısmında mütevazî şartlar altında yaşayan Malulawî ailesine mensup bir kadın ile görüştüm. Türkçe bilen dedesini hatırladı. Ailenin bazı erkek mensuplarının adresini de bana verdi.

Büyük bir ailenin başı olarak bir apartman dairesinde yaşayan Şeyh Anvarın oğlunu ziyaret etmeğe imkanına kavuştum. O, bugün Mevlevi evkafının mütevellisi. Bana misafirperverlik gösterildi. Evlilik ile aileye mensup olmuş genç bir kadın, ailenin din-dar ama laik tutumunu Mevlevi geçmişine bağladı. Duvarda Şeyh Anvarın resmi asılı dururdu.

Bu geleneğin hatırası oldukça sönük bir şekilde fakat gençler tarafından belli bir merakla sürdürüyor.

Türkiye hükümetinin Mevlevihanenin restorasyonu ile ilgileneneği para da vereceği söylenmesine rağmen Trablusdaki Mevlevi geleneğinin dirilişinden ümit kesilmiş durumunda.

Bugünlerde Konyada olup bitenlerden aile habersiz idi.